

Nieuwsbrief

Vrienden van de Antwerpse Madonna's

Afgiftekantoor Antwerpen

Halfjaarlijks tijdschrift, nr. 12 [7de jg. (2008), nr. 1]

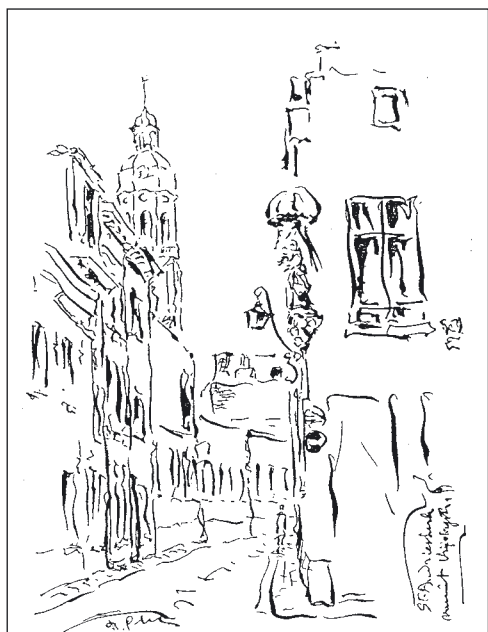
v.u.: R. Vanoystaeyen,

Vremdesesteenweg 92, 2530 Boechout

Nieuwsbrief Vrienden van de

Antwerpse Madonna's

Boven: Madonna hoek Steenhouwersvest en Korte Riddersstraat vóór restauratie (foto WS, mei 2007); *Onder:* madonnalantaarn met milieuvriendelijke 'spaarlamp', hoek Keizerstraat en Prinsesstraat (WS, 2006)

Lievevrouwe,

Straks – wanneer de stad gaat slapen
en de nacht is opgestaan –
steekt zij voor haar dwaze schapen
't licht van haar lantaren aan

want ze zien niet waar ze lopen
en ze zijn zozeer verblind
dat geen enkel nog mag hopen
dat hij ergens vrede vindt

daarom – als de stad gaat slapen
en de nacht is opgestaan –
steekt ze voor haar dwaze schapen
toch weer haar lantaren aan.

Jos Vanderveken (tekening André Gailliaerde)

Restauratie Madonna hoek Steenhouwersvest en Korte Riddersstraat

Najaar 2007 startte Geneviève Hardy met de restauratie van de gevelmadonna aan het pand 'den Grooten Donder Cloot', hoek Steenhouwersvest 22 en Korte Riddersstraat. In april 2008 wordt de oplevering verwacht.

De sculptuur met voorstelling van 'Moeder Gods' staat gekend als 'O.-L.-Vrouw van Bijstand en Victorie'.¹ Deze betiteling refereert naar de in 1689 opgerichte gelijknamige Mariabroederschap uit de naburige parochiekerk van Sint-Andries.

Pastoor Visschers (1804-1861), die de geschiedenis van de Madonna's in zijn parochie natrok, achterhaalde dat een in 1726 door een buurtgenootschap op deze plek geplaatst beeld zulke betiteling meekreeg. Helaas kon hij in het genootschapsboek niets weervinden van wat er met het beeld gebeurde in de Franse periode (1794-1814). Er kwam wel een nieuwe sculptuur, na het vertrek van de Fransen. Het actuele beeld werd in mei 1814 onder het bestuur van Jan De Backer opgericht. Als maker ervan wordt 'De Greef' vermeld.²

Maria draagt het Kind op de rechterarm en ondersteunt Jezus' voetje met de linkerhand. Hierbij kijkt ze niet naar Jezus maar in de richting van de toeschouwer.

De voorstelling bezit geen specifieke attributen of andere verwijzingen naar de betiteling. Wel droeg het Kind een rijksappel, het gebruikelijke attribuut van rijksgroten, die in een Christus-context symbool staat voor geestelijke wereldmacht. Zowel moeder als kind waren ooit gekroond.

Het beeld rust op een rijkelijk versierde console met drie gevleugelde engelenhoofdjes verbonden door bloemenslingers via een centrale florale waaivorm. Naar vorm en

1 De iconografie hiervan is te vergelijken met een Onze-Lieve-Vrouw Medeverlosseres, t.t.z. een omkering van de symboliek van Eva, slachtoffer van de slang in het paradijs. Maria staand op de maansikkel, drukt met haar voet op de slangenkop en stelt alzo haar Kind in staat met een kruisstaf 'het kwaad' dodelijk te treffen. Specifiek was men eertijds dankbaar om de westerse overwinning ('Victorie') op het Ottomaanse rijk, dat bij Wenen in zijn veroveringen militair gestuit werd. De sterkste iconografie hieromtrent bevat bijwerk van gebundelde lansen, vlaggen en op spiesen gestoken koppen. Sint-Andrieskerk bewaard een 18de-eeuws (of 19de-eeuws?, KIK M86292) reliekschrijn van O.-L.-Vrouw van Victorie met zulk gegeven.

2 'Nota's Visschers', handschrift, Stadsarchief Antwerpen, Privilegiekamer 2907, passim. De vermelding van de beeldhouwersnaam is in het manuscript toegevoegd door een ander hand. – Over deze kunstenaar is verder

niets geweten. Wel zou een beeldhouwer 'J.B. Greef' in 1813 aanwezig geweest zijn op het Antwerpse Salon met het catalogusnummer 205 (gemeld in J. Van Lennep, 'De 19de-eeuwse Belgische beeldhouwkunst', Brussel 1990, p. 25, n. 76). Bij nazicht bleek deze vermelding helaas foutief (zie bibliotheek KASKA: 4784 (convoluut)); is er verward met een ander Salon? Toevallig dook de naam recent nog op bij een veiling. In december 2003 bood Servaerts in Brussel met lot 873 een uit het begin van de 19de eeuw te dateren 'Hercules' in terracotta aan, gesigneerd op de hiel 'J. Greeff Antwerpen'. Misschien gaat het bij alle vermelde gevallen om één en dezelfde persoon.

versiering hoort dit stuk in de 18de eeuw thuis³.

Bij de vernieuwing van de Madonna in 1814 leefde men in een andere geestesgesteldheid dan in 1726. Pas bevrijd van een republikeins juk dat uiterlijke religieuze uitingen verbod, dacht men er niet aan dit visueel te vertolken. Hoewel de historische referentie daartoe aanleiding had kunnen geven. Maansikkel, slang en kruisstaf komen bij deze Madonna niet voor.

In zekere zin hernam men de laat-18de-eeuwse lijn van Antwerpse madonnavorstellingen, een die voornamelijk gekenmerkt wordt door waardigheid gekoppeld aan lief-talligheid. Een mooie moeder met lief kind omgeven door engelenkopjes, guirlandes of andere aangename dingen⁴ De vermoedelijk bewaardgebleven (of hermaakte?) console gaf daar in feite aanleiding toe.

De restauratie

Aanvankelijk werd gestart met de optie het geheel van beeld, console, bijwerk⁵ en luifel vanop een gevelstelling in situ te restaureren. Tijdens het werk, bij de verfafname, bleek dit onhaalbaar. Het geschilderde terracottabeeld was onderhuids te fragiel (het bevatte vele lacunes) en de eveneens in terracotta vervaardigde console kon breken. Alle elementen dienden van de gevel genomen om in het atelier voor terugplaatsing te worden klaargemaakt.

Nog in situ werd op alle onderdelen van het beeld het pakket aan afwerkingslagen op kleur onderzocht. Het resulteerde in de kennis dat de uit terracotta vervaardigde

Madonna steeds éénkleurig in een lichte tint werd geschilderd. Een opeenvolging van verschillende nuances (wit, groenig wit, lichtgrijs, etc.) kon worden gevolgd. Bij de console kon na twee witte lagen het gebruik van meerdere kleuren vastgesteld worden, o.a. tweemaal een rode afwerking. Ook het gevelveld, de omgevende achtergrond op de huismuur, werd ooit in vrij felle kleuren geschilderd.

Het madonnabeeld bestaat uit twee volumes en werd hol uitgevoerd, desondanks bleek het zeer zwaar in gewicht. De eveneens holle console was wel uit een stuk vervaardigd.⁶ Omdat het dikke verpakket de vorm van het beeld verhulde werd gekozen voor verwijdering ervan. Op de stelling werd hiervoor gebruik gemaakt van een blazer met warme lucht, een zeer arbeidsintensieve karwei die enkele weken zou duren. Bij het blootleggen van de console toonden zich twee barsten, ontstaan door het stel roestende doken (haken) waarmee het stuk aan de gevel was opgehangen. Het gevaar op definitieve breuk bleek gelukkig niet acuut, maar verlijmen kon wel best in het atelier gebeuren.

De console werd verlijmd met epoxy en langs de binnenzijde, ter hoogte van de breuk, verstevigd met epoxy en glasvezel. Kleinere ontbrekende delen zoals de veren van de vleugels van de engelenhoofdjes werden bijgewerkt met 'master modelpaste' (epoxypasta) en in vorm bijgesneden.

Voor het kind Jezus zijn er twee nieuwe armen geboetseerd in plasticine, die na moulage werden afgegoten in polyurethaan. Het boetseren ervan gebeurde aan de hand van een foto uit 1944⁷ waarop de armen

3 Zie foto op de achterkaft.

4 Denk bijv. aan de spreuk op de console van de gevelmadonna van de Melkmarkt 28, 'Gy syt schoon ende sierlyck / O sy scynt hier gelyck de son' - Zie verder ook p. 17 en de foto op de achterkaft.

5 H. Geest, voorgesteld door een duif in een wolk omgeven met een stralenkrans.

6 De Madonna is 126 cm hoog (opgedeeld in een bovenstuk van 58 cm en een onderstuk van 68 cm); de console meet 75 cm.

7 Kon. Inst. voor het Kunstpatrimonium (KIK), objectnummer 115936, negatieven M66391 en M66392.

nog aanwezig waren. Mevrouw Bastiaens, eigenares van het pand, bewaarde de rijksappel, die terug zal aangebracht worden. Er zijn meerdere delen aan het Mariabeeld die dienden bijgemaakt te worden. De sculptuur bleek een assemblage te zijn van met gips aan elkaar gezette stukken keramiek. Het gips, dat op veel plaatsen zacht en brokkelig was, werd vervangen. De basis van het beeld die geen stevigheid meer geeft is aangezet met mortel. De rechtersoet van Maria werd opnieuw gesculpteerd. Als laatste kreeg het beeld een afwerkingslaag en zal het samen met de gerestaureerde luifel (baldakijn), wolk met stralen en duif teruggeplaatst worden in april 2008.

Geneviève Hardy, (restaurateur beeldhouwwerken/beeldhouwer) i.s.m. Wim Strecker voor de historische achtergrond.

Foto's: Geneviève Hardy, 2007

De roos zonder doornen

Voor het nieuw gekapte beeld op de hoek Minderbroedersrui en -straat baseerde beeldhouwster Geneviève Hardy zich op een ontwerp-tekening uit 1855 en een foto van de verdwenen sculptuur en console. De foto, niet de tekening, toont een duidelijke rozensymboliek. Op een wolkendek gezeten presenteren twee engelen een banier met de tekst 'Ave Maria' die wordt omkransd met een bloemenslinger.

In de beeldspraak die Maria vergelijkt met een roos grijpt men terug op enkele passages in de bijbel, waarin sprake is van deze bloem, en telkens in positieve zin. *'Gelijk een rozen-tuin in Jericho', 'gelijk een roos die opbloeit aan de oevers der wateren' en 'gelijk een roos in de dagen der lente.'* De roos is eerder symbool voor de navolging van Christus en meer bepaald voor het martelaarschap.

Maria wordt in de schilderkunst wel voorgesteld als gezeten in een tuin, een besloten hof, omgeven door rozen en gezeten op een zodenbankje.¹

Een hoofdrol is niet weggelegd voor deze bloem, ofschoon bekend is dat de doornen pas aan de rozen kwamen na de zondeval. Als *'nieuwe Eva'* had Maria daar part noch deel aan, vandaar de omschrijving als *'roos zonder doornen'*. Bernard van Clairvaux repte van *'Eva spina Maria rosa.'*

Mogelijk heeft de ontwerper uit 1855 zich geïnspireerd op een beeld van de heilige Rosa van Lima van Artus Quellinus de Jonge in de Sint-Pauluskerk, die stevast een krans van rozen op het hoofd draagt. De enige andere heilige die wordt voorgesteld met

een krans van rozen in het haar is Dorothea, martelares onder keizer Diocletianus. Die wordt in deze streken niet vereerd, en bijgevolg is haar voorstelling onbekend.

De rozenkrans heeft in deze parochie een bijzondere plaats, en dan kunnen de bloemen van de roos verwijzen naar de vreugden

¹ Wij verwijzen naar het prachtig schilderij *'Madonna in de rozentuin'* uit ca. 1448 door Stephan Lochner (ca. 1410-1451), meester van de school van Keulen, nog van de gotische traditie. Dit werk is te bewonderen in het Wallraf-Richartz Museum in Keulen. (E. van Caster)

van Maria en de doornen naar haar smarten. De zogeheten '*mysteries van de rozenkrans*', zoals in de Sint-Pauluskerk in schilderijen van Rubens en tijdgenoten worden uitgebeeld. (Bart Makken)

Linkerpagina: Foto KIK B29982 (opname 1942).
 Links: Het op 31 oktober 2007 geplaatste natuurstenen beeld met console, ontworpen en gekapt door G. Hardy.
 Boven: '*Madonna in de rozentuin*' door S. Lochner.
 Onder: H. Rosa van Lima door Artus (II) Quellinus, Sint-Pauluskerk, Antwerpen.

Een foto van ca. 1890-1900 vergeleken met vandaag: de Minderbroedersrui vanaf de Pottenbrug (links) en Minderbroedersstraat (rechts) kijkend naar de Sint-Paulusstraat (Scheldekant). Voor het met reclame ontsierde hoekhuis van de Pottenbrug staat op het pleintje een pijler met het beeld van de H. Johannes Nepomucenus; vandaag staat op deze plek het beeld van Paul Van Ostaijen door Wilfried Pas. Ertegenover het originele Maria-gevelbeeld van 1855, aan de nog onverbouwde hoekgevel met de Minderbroedersstraat; een vervangend beeld door G. Hardy werd hier in 2008 aangebracht.

Opening van méér dan 'n kerkmuseum in Sint-Andrieskerk

Op 25 november 2007 opende de Antwerpse Sint-Andrieskerk haar langverwachte kerkmuseum. Pastoor Rudi Mannaerts opteerde voor een coherent verhaal dat de binding tussen kerk, parochianen en buurt vertelt. Zo evoceert dit museum de vermaarde processie van Onze-Lieve-Vrouw van Victorie, die als in een verstilde stoet door de ruimte trekt en toont het inkijkjes in het historische Sint-Andrieskwartier. Op muurgrote foto's pronken echte gevelbeelden, een H. Rochus, een Madonna in een kastje, en een heuse gevelmadonna in steen. Voor beide laatsten kon het museum rekenen op medewerking van Voor Kruis en Beeld.

Erfgoeddag, 'Wordt verwacht' 13 april 2008, 13-18 uur

Samen met uw familie nodigen wij u uit op de Erfgoeddag 2008 in Sint-Andrieskerk, waar Voor Kruis en Beeld het thema 'Wordt verwacht' koppelt aan de nakende toekomst van een aantal in restauratie zijnde religieuze gevelbeelden.

In de didactische ruimte boven het kerkmuseum, waarvoor pastoor Mannaerts in de toekomst onblusbare plannen koestert, zal onze vereniging de spits afbijten met een tentoonstelling over haar meest recente realisaties. Daarnaast stellen wij in het restauratieatelier van de kerk onze samenwerking voor met opleiding Conservatie / restauratie, studio Steen van de Academie (Hogeschool Antwerpen).

Ouders en kinderen introduceren we op de verlevendiging van een 'Lieve Vrouw' en haar symboliek; hierbij wordt het spelelement (puzzelen maar...) niet vergeten. In de praktijk kan de opgedane kennis getoetst worden aan een rondgang in de nabije buurt, rijk aan Maria-gevelbeelden.

13 april 2008, tussen 13 en 18 uur
Sint-Andrieskerk Antwerpen, ingang Sint-Andriesstraat.

Boven: HH. 1743 zoals aangetroffen in het stadsdepot 'Godefridus'. Foto 30 maart 1998, archief Voor Kruis en Beeld.

Linksboven: Madonna met bijwerk aan de gevel Prekersstraat 2 (ca. 1941). In 1970 afgenomen gingen alle onderdelen in stadsdepot (Hessenhuis, erna Godefriduspakhuis). Maria met Kind werd na restauratie geplaatst aan de gevel van Stijfsestraat 2, een gebouw van de elektro-groothandel D. Engels (Paardenmarkt 83). De engelen zijn nog in behandeling.

Onze Lieve Vrouw 'der Engelen', van de Prekersstraat naar de Stijfselrui

Een moeilijk dateerbaar natuurstenen gevelbeeld van Onze-Lieve-Vrouw met Kind, afkomstig van een gesloopt pand Prekersstraat 2, hoek Kloosterstraat en daar in 1970 afgenomen, werd na restauratie in de Hogeschool Antwerpen door bemiddeling van Voor Kruis en Beeld eind 2007 herplaatst. De Madonna werd aan de gevel van de Stijfselrui 2 aangebracht onder een nieuwe luifel en rust op een eenvoudige console. Delen van haar historisch bijwerk, twee engelen in aanbidding op engelkopconsoles, zijn nog in restauratie.

Het beeld bezit geen historiek die terugvoert naar haar ontstaan, de eerste vermelding ervan is die in de beschrijving van A. Thyssen uit 1902. En veel valt uit het werk van deze auteur soms niet op te maken. Onthouden we dat de voorstelling als *"O. L. Vrouw van Bijstand, tusschen vier knielende engelen"* beschreven wordt¹. Nog in 1955 zal Amand De Lattin het beeld alsdus beschrijven. Piet Schepens signaleert het beeld in het Hessenhuis², waar de Madonna vanaf 1970 bewaard werd na sloop van het pand.

Om de sociale woningbouw 'Prekerskazerne' te realiseren, een nieuwbouw die vanaf 1976 opgetrokken zou worden in het bouwblok Prekersstraat, Van Craesbeeckstraat, Willem Lepelstraat en Kloosterstraat, dienden hier de voormalige artilleriekazerne uit 1843 en een dertigtal onteigende privéwoningen te verdwijnen. In 1970 viel Prekersstraat 2, het hoekhuis met de Kloosterstraat (nr. 119), onder de sloophamer³. Zo kwam de aan

die gevel bevestigde Madonna in stadsbezit. Ze werd aanvankelijk ondergebracht in het als depotruimte gebruikte Hessenhuis en ging voortaan door het leven met het (inventaris)nummer HH. 1743. Haar laatste stedelijke verblijfplaats was het Godefriuspakhuis aan de gelijknamige kaai. Als dit gebouw werd ontruimd om te kunnen worden herbestemd, besloot de Stad Antwerpen een deel van de daarin gestapelde objecten aan hun oorspronkelijke gebruikers terug te bezorgen. Zo kwamen bijv. parochiekerken opnieuw in het bezit van tal van als verloren gewaande objecten, o.m. verdwenen in de opruimwoede van de jaren 1970. In 1998 werd uit dit stedelijk depot een collectie afgenomen religieuze gevelbeelden en bijwerk aan Voor Kruis en Beeld (VKB) in bewaring gegeven, in de optiek dat deze vereniging ijvert voor conservatie, restauratie en herbestemming van dit patrimonium. Zo kwam het dat HH. 1743, na puzzelen en flink restaureren, opnieuw 'Onze Lieve Vrouw der Engelen' is geworden. Of althans voorlopig 'ter Engels'.

In een inventarislijst uit 1976, zes jaar na de afname van het beeld, blijken twee van de vier engelen en ook een duif, voorstelling van de H. Geest, nog in het stadsdepot aanwezig⁴.

Een waardevol historisch document is een foto gereproduceerd in Clymans (1941)⁵,

1 A. Thyssen, *'Antwerpen vermaard door den eeredienst van Maria ...'*, Antwerpen, 1902, p. 232; lb., 1922, p. 226.

2 P. Schepens, *'Antwerpse Madonna's (binnen de Leien)'*, Antwerpen, 1981, p. 12.

3 B.P.A. 50 'Prekerskazerne', Sloop 1970: Kloosterstraat

119 / Prekersstraat 2. Uitwinningsvergoeding: Prekersstraat 2. [*'Antwerpen 1966-1970. Deel IV'*, Antwerpen, 1973, p. 108].

4 HH. 1743: H. Maagd met Jezuskind en 2 bijhorende engels (sic) en duif [lijst *'Fotos der gevelbeelden ondergebracht in het Hessenhuis'*, gedateerd 12 maart 1976, machineschrift, archief VKB].

5 Frederik Clymans, *'Poortjes en Mariabeelden in het*

hierop is de integrale decoratie van Madonna en bijwerk te zien. Het beeld hing niet op de straathoek maar op een vlakke muur naast een raam op de eerste verdieping van de Prekersstraat. De sculptuur zelf stond opgesteld op een getrapte console die onderaan in een punt uitliep. Het gesculpteerde bijwerk bezijden het beeld bestond uit vier identieke, knielende engeltjes in aanbidding die rustten op een consoletje met gevleugelde engelenkop; twee links en twee rechts. Het geheel werd bovenaan beschermd met een getrapte vijfkantige luifel, onderaan voorzien van een franjeboord en getopt met een bol en kruis. Een meerkleurig geschilderd gevelveld met drie zones, als imitatie van een vaandel, verbond alle elementen. Het beeld werd devotioneel verlicht met een decoratieve vijfhoekige, conisch toelopende lantaarn met kruis in top, opgehangen aan een onversierde, s-vormig geplooid arm.

Of toen een voorstelling van de H. Geest aanwezig was valt uit dit document niet op te maken, wel is duidelijk dat Maria gekroond was, het Kind droeg blijkbaar noch kroon noch nimbus.

De in 1998 door VKB ontvangen Madonna was deerlijk gehavend (zie foto) en de nog twee resterende engeltjes waren ook aan restauratie toe. Vanaf 2001 werkten diverse studenten aan de Academie (Hogeschool Antwerpen), in de opleiding conservatie en restauratie (studio steen), aan het natuurstenen beeld van Maria met Kind. Op de Erfgoeddag 2005 kon het bijna opleverbare eindresultaat worden getoond⁶. Met een geschilderde afwerkingslaag, aangebracht eind juni 2005, werkte studente Evelyn

Roose het beeld af.

De behandeling van de gipsen engeltjes en bijhorende console, kwam pas recent aan de beurt, het restauratiewerk hieraan is nog volop aan de gang. Vermoedelijk gaat het hierbij om fraai 19de-eeuws seriewerk, evenwel niet zonder technisch gebrek.⁷

Pas in 2007 kon door bemiddeling van VKB het afgewerkte beeld van Onze-Lieve-Vrouw met Kind worden herplaatst. Vreemd genoeg werd een locatie gevonden in de schaduw van het Hessenhuis, waar het beeld na afname in 1970 jarenlang vertoefde. En sterker nog, de eigenaar van het pand Stijfselrui 2-4 luistert naar de naam Engels. Zouden de bijhorende engeltjes in het restauratieatelier niet liggen te wippen van ongeduld? Misschien mogen wij hen ooit nog eens in de Stijfselrui begroeten.

Al in 2004 werd door Jan Engels, kapelmeester van Onze-Lieve-Vrouwe-Lof in de Antwerpse Kathedraal, contact opgenomen met Voor Kruis en Beeld met het oog op de plaatsing van een beeld. De modaliteiten voor overdracht zouden evenwel nog aanslepen. Geijverd werd om de Madonna in 2007, bij het 80ste jaar van oprichting van het familiebedrijf waar zoon Jan zaakvoerder van is, als kroonstuk in de viering te laten delen. Bij de onthulling op 26 oktober 2007 hield Schepen Heylen een feestrede waarna de Onze-Lieve-Vrouw 'ter Engels' door E.H. Rudi Mannaerts werd ingezegend. De familie Engels rondde het geheel af met een fijne receptie waar de vele aanwezigen nog konden nagenieten. (WS en Paula Sörnsen)

oude Antwerpen', Antwerpen, 1941.

6 'De Prekersstraat', in 'Nieuwsbrief Antwerpse Madonna's', nr. 6, 4e j. (2005), 1, p. 12.

7 Vastgesteld werd dat de hechting tussen de eerste en tweede gietbeurt van het gips (kern gevolgd door detaillering) niet optimaal is. De detaillering werd aangebracht op een te droge kern en laat nu los.

Wordt dat beeld zo gewassen?

Herfstweer, wind en regen laten zich voelen! Toch kwamen er een 40 tal belangstellenden voor de inwijding van de Lievevrouw op de hoek Paradijsstraat en Pieter van Hobokenstraat, op zaterdag 10 november 2007 om 14 uur. Wonder boven wonder bleef het op dat moment droog.

Naast de materiële zorgen die aan het beeld besteed waren kon E.H. Mannaerts verwijzen naar de spirituele kant van deze verbeelding. De buurt met haar bewoners werden in de hulde die Maria te beurt viel, betrokken. De zegening met wijwater ontlokte bij een vijfjarige de vraag: "Wordt dat beeld zo gewassen?"

Het deugddoende bij zulk een gebeurtenis is het treffen van mensen, van vrienden onder elkaar. Van in de beginperiode, bij afname van het beeld een drietal jaar geleden, hadden wij een spontane samenwerking ook met de bewoners van het pand.

Het beeld werd gedurende gans deze periode behandeld door Noortje Cools, studente Conservatie/Restauratie, Studio Steen aan de Hogeschool Antwerpen, campus Academie, onder begeleiding van haar docente Carolien van der Star.

Na het beëindigen van haar studie heeft Noortje de console op zelfstandige basis gerestaureerd en in de muur aangebracht.

¹De luifel en het gevelveld werden behandeld door de eigenaars van het pand. Het geheel geeft een zeer mooi resultaat.

Begin 2007 werd op de muur aan de hoek van de Paradijsstraat de vierde stripmuur van Antwerpen aangebracht. De kleurrijke Kiekeboe-figuren ten overstaan van de

historische Lieve Vrouw verlevendigen deze jeugdige studentenbuurt.

Al de werkzaamheden konden aan de hand van foto's uitvoerig besproken worden dank zij de gastvrijheid van de bewoners. Een glaasje en een hapje als afsluiter verhoogden de gezelligheid. (Paula Sörnsen)

¹ Dit bracht een meerkost mee aangezien de behandeling van de console niet in de aanvankelijke prijsofferte was voorzien.

Kindermoord achter de schermen in de Groenkerkhofstraat

Eind 2007 werd het hoekpand Groenkerkhofstraat 1 en Oude Koornmarkt opgefrist, zodat de gevel er momenteel fraai bijstaat. Hoewel het gebouw zelf niet als monument is beschermd, draagt het wel een wettelijk als monument beschermd gevelbeeld¹. De gevel zou worden herbezet, geschilderd en men voorzag het plaatsen van nieuwe ramen. Allemaal niet vergunningsplichtige ingrepen, zodat geen bouwtoelating diende aangevraagd. De Madonna op de gevelhoek bleef buiten de ingreep; hierdoor kon het dat noch de stedelijke administratie voor monumentenzorg noch deze van de Vlaamse overheid over de werkzaamheden waren geïnformeerd.

De gevel verdween voor een poos achter een met zeildoek afgespannen bouwstelling en de werklui gingen aan de slag. Tot een ongeval gebeurde. Tijdens de werken was voor de terracottasculptuur geen veiligheidsvoorziening getroffen en door pech geraakte het beeld ernstig beschadigd. Het Jezuskind verloor hoofd, linkerarm en kruis staf en de rechterhand van Maria werd geraakt.

Het gebeuren had aan ieders aandacht kunnen ontsnappen, ware het niet dat een medewerker van Voor Kruis en Beeld bij een toevallige passage iets van commotie opmerkte. Door deze 'routine' waakzaamheid kon een stiekeme, geïmproviseerde 'restauratie' door werklui worden voorkomen. Na aandringen werd overlegd alle vindbare brokstukken te verzamelen en in handen te geven van een vakman, de metalen staf bleef evenwel zoek. (WS)

Het slechte voorbeeld: gevelwerken uitvoeren zonder voorzorgsmaatregelen voor het gevelbeeld bracht ernstige schade met zich mee (Groenkerkhofstraat, eind 2007).

Zoals het hoort: eerst aanbrengen van een beschermende bekisting voor de Madonna (hoek Meir en Lange Klarenstraat, 2005).

¹ Het beeld werd beschermd als monument bij K.B. 2 september 1976 en gerestaureerd in 1988. Zie: Sander Peters, 'De restauratie van een 19de-eeuwse Madonna te Antwerpen', in 'M&L', 7 (1988), 6, p. 12-16.

Gevelsculptuur en buitenbeelden mogen dan wel een rotsvaste indruk op iedereen nalaten, hun voortbestaan is niet zo vanzelfsprekend. Zowel materiaaltechnische, natuurlijke als menselijke factoren kunnen maken dat beelden vergaan of verdwijnen.

Aan weer en wind blootgestelde bouwsculptuur vergaat mettertijd, al zijn harde steensoorten meer bestand tegen de tand des tijds dan de beter bewerkbare, zachtere materialen. In vroegere eeuwen werd buitensculptuur daarom veelal van een beschermende en tevens verfraaiende verflaag voorzien, die of polychroom of in imitatie van de steenkleur werd uitgevoerd. Regelmatig heraanbrengen van deze 'slijtlaag' zorgde voor goede conservering.

In de 19de eeuw groeide de mythe dat onze voorouders natuurlijke materialen onbehandeld zouden hebben gelaten. Beeldhouwers die deze visie volgden produceerden met het gebruik van zachte kalksteensculptuur buitenbeelden die, zonder verf behandeld of onbeschermt opgesteld, weinig overlevingskansen bezitten.

Uit verschillende delen opgebouwde sculptuur, die in een eindresultaat vergaard wordt, is potentieel meer onderhevig aan verval dan een werk uit een stuk. Hetzelfde geldt voor oude restauraties met aangezette delen. Oude hechttechnieken, bijvoorbeeld met ingewerkte dierenbeenderen of met lood ingegoten metalen doken, blijken de tand des tijds beter te weerstaan dan de nadien gehanteerde methode van met mortel ingebedde ijzeren doken. Belangrijk hier is de reactie op insijpelend vocht, roestend ijzer zet uit en zal tot barstvorming – en later breuk – van de steen leiden.

Met deze kennis in het achterhoofd en goede waarneming bij regelmatige controle van bestaande gevelbeelden kan veel onheil worden voorkomen.

Staat de sculptuur goed beschermt (degelijke luifel, diepe nis, smalle straat zonder problemen van neerslag, ...) is al veel gewonnen. Is de het beeldoppervlak (bij zachte steensoorten de afwerkingslaag) overal in goede staat (geen verpulvering, geen mosvorming of duivenafval, geen afschilfering of barsten) is aan een tweede vereiste voldaan. Als bovendien alle hechtpunten (beeld aan muur, console) in orde blijken mag het gevelbeeld op een goede conserveringsconditie rekenen.

Tot die conclusie kan men alleen maar komen bij een regelmatige attentieve omgang, en soms is op een ladder of stelling kruipen de enige manier om moeilijk bereikbare plekjes te onderzoeken.

Dat voor zulke controle de eigenaar of bewoner en de omwonenden eerstaangevoelen personen zijn is evident. Toch blijkt uit de praktijk dat in een stad dikwijls onverschilligheid en desinteresse bestaat voor gevelbeelden, en dit kan niet altijd kwalijk worden genomen. Veel panden zijn slechts opbrengsteigendom, met dikwijls een elders gevestigde eigenaar (misschien zelfs geen fysiek persoon). Een steeds wisselend gebruik van het pand, herinrichting, renovatie en wie weet sloop – dit als laatste in het rijtje – maken dat zorg voor het behoud een continue bezigheid is. Medewerkers van Voor Kruis en Beeld weten er van mee te spreken. Onze vereniging werkt verder als expertisecentrum, want goed bedoelde maar onoordeelkundige ingrepen kunnen evengoed schade als niets doen. (WS)

- **18 mei – inzegening
madonnabeeld Steenhouwersvest**

De kroon op het werk mogen we dit voorjaar nog verwachten op de hoek Korte Riddersstraat en Steenhouwersvest. In het restauratieatelier van Geneviève Hardy wordt dit terracottabeeld aan een schoonheidsbehandeling onderworpen.

Inzegening 18 mei 2008 omstreeks 11.45 u (aansluitend op de eucharistieviering in Sint-Andrieskerk om 10.30 uur).

Steenhouwersvest 22, het pand genaamd 'den grooten dondercloot', is tevens het geboortehuis van beeldhouwer Cornelis Floris. Een gevelsteen boven de deur toonde sinds 1599 twee engelen die een bol (kanonkogel, 'dondercloot') vasthiel- den. Vandaag is de steen dermate verweerd dat weggakken het gevolg zou kunnen zijn. Laat ons hopen dat we met de medewerking van de Stichting Cornelis Floris, deze steen kunnen laten behandelen.

- **25 mei – inzegening
madonnabeeld Jodenstraat**

In de Jodenstraat nr. 16 zal Maria een uitstraling zijn voor heel de buurt. Op zondag 25 mei om 14 uur huldigen wij deze lielevrouw dank zij de gastvrijheid van het gezin Hernould.

- **17 juni – 100 jaar Sint-Antoniuserk en
onthulling gerestaureerd madonnabeeld**

De 100-jarige Sint-Antoniuserk op de Paardenmarkt met zijuitgang naar de Rijnpoortvest, liet deze gebeurtenis niet ongezien voorbijgaan. Het slotweekend van dit jubeljaar gaat gepaard met een buurtfeest op zaterdag 17 juni a.s. van 11 tot 17 uur.

Op het programma staan onder meer de onthul- ling van het gerestaureerde madonnabeeld in de Rijnpoortvest 18 (om 15 uur), kinderspelen, een hapje en een drankje, open kerk, uitreiking prijzen zoektocht, ... Het volledige programma kunt u aanvragen: parochie Sint-Antoni- us van Padua, tel. 03 231 74 23 – parochiesintantoni- us@scarlet.be

- **Vlaamse Monumentenprijs**

Onze vereniging diende haar kandidatuur in voor de 'Vlaamse Monumentenprijs' 2008 die wordt toegekend door de Vlaamse Overheid. We stelden de volledige werking van onze vereniging voor, met de nadruk op het integreren van oude waarden in een nieuwe omgeving. Concreet namen wij als voorbeeld de Madonna Klapdorp, hoek Mutsaardstraat, een beeld dat zal worden geïntegreerd in een nieuwbouwproject.

Architect Bart Van de Velde bezorgde ons een gevelte- kening van het nieuwbouwproject op de hoek Klapdorp en Mutsaardstraat. In 2007 werd hier bij de sloop van het hoekpand een historisch Madonnabeeld afgenomen, het geheel (beeld, luifel en console) zal – op uitdrukkelijk verzoek van Voor Kruis en Beeld – in de nieuwbouw worden herplaatst.

- **Restauratieproject Madonna Melkmarkt**

Het beeld van Onze-Lieve-Vrouw met Kind aan de gevel Melkmarkt 28, toegeschreven aan de Antwerpse beeldhouwer Alexander Van Papen- hoven (1668-1759), is een enorme toeristische trekpleister. Helaas is het uitzicht van beeld en console vandaag geen echt visitekaartje voor de Antwerpse Madonna's. Voor Kruis en Beeld is

in overleg met de eigenaar van het pand en met de monumentendienst van de Vlaamse overheid om hieraan te verhelfen. Opfrissen of restaureren van de sculptuur brengt evenwel de gedachten aan de gang. Nog tot in de jaren 1950 was het beeld voorzien van een uit het eerste kwart van de 20ste eeuw stammende enorme stralenkrans en een geschilderd gevelveld. Een restauratie in 1980 ging aan deze gegevens voorbij. Vandaag wordt onderzocht hoe de specifieke allusie op de zon (zoals aanwezig in het opschrift op de console) toch vertaald kan worden zonder reconstructie van het verdwenen stuk. Een denkpiste is bijvoorbeeld een geschilderde zon in het gevelveld te verwerken. Om het als monument beschermde beeld van neerslag te vrijwaren wordt opnieuw aan een luifel gedacht, deze moest eertijds wijken voor het aanbrengen van de symbolische zon met Mariamonogram.

Zonnesymboliek bij de Madonna van de Melkmarkt 28: de console bevat de inscriptie 'Gy syt schoon ende sierlyck / Letterwissel / O sy scynt hier gelyck de son'. Nog in de jaren 1950 was de zon prominent aanwezig met de vergulde stralenkrans in hout en een gerepteerde gevelveldmotiefje. In het eind 19de-eeuwse anonieme handschrift, *'De lievevrouwebeelden van Antwerpen'* (ca. 1868-1886) wordt het beeld vermeld zonder stralenkrans maar wel met luifel, door de auteur vermeld als 'troon' (d.i. troonhemel). *"Melkmarkt. Een zeer fraei L.V. beeld met Kindje op*

den arm met engelen voetstuk en schoon geschilderden troon. Vervaardigd door Alex. Van Papenhoven." [Provincie Antwerpen, Dienst Cultureel Erfgoed, dossier Onze-Lieve-Vrouwebeelden, [f° 4 recto]]. In het uit 1902 daterende *'Antwerpen vermaard door den eeredienst van Maria, ...'* door A. Thyssen wordt evenmin van de stralenkrans gesproken. (p. 200). In de uitgave van 1922 komt deze voor het eerst voor (p. 170).- Foto KIK B29990 (1942).

• Wetterse Moeder en Kind zoeken hun plaats

Voor Kruis en Beeld werd gecontacteerd door de eigenaar van een groot madonnabeeld met de vraag naar herbestemming. Uitzonderlijk gaan we op dit verzoek in omdat deze Onze-Lieve-Vrouw met Kind niet alleen fraai-ogend is maar ook een cultuurhistorische waarde bezit. Het is een gipsen model van (of een kopie naar) een stenen beeld geplaatst in een privé-grafkapel van de familie Bracke in Wetteren. De kapel werd omstreeks 1936-1937 gebouwd in opdracht van Robert Bracke in de Wegvoeringsstraat, het beeld werd ontworpen door zoon Georges Bracke. Helaas is de naam van de beeldhouwer (nog) onbekend. - Bronskleurig geschilderd gips, 140 cm hoog, 35 cm breed. - Foto's door de eigenaar.

- Contact via Voor Kruis en Beeld: 03 455 58 44, iha@yucom.be (secretariaat) of paula.sornsen@skynet.be (ondervoorzitter VKB).

• Bernard Brenders (1938-2008)

"Dankbaar voor zijn leven, voor de vriendschap en goedheid die van hem zijn uitgegaan bewaren wij in ons hart de naam en het beeld van Bernard Brenders". Dit is de droeve boodschap die de familie ons meedeelt omtrent ons lid en trouwe wijkmeester Bernard, die sinds september 1989 de werking van Voor Kruis en Beeld versterkte. Langs deze weg betuigen wij de familie ons oprecht medeleven.

VOORZITTER: Leo baron Delwaide, Antwerpen.

Begga Andries, Berchem (Antwerpen) – Mw. Basten, Nederland – Karel Boeckx, Hoogstraten – Eva Coltof-Brouwer, Antwerpen – Familie Derks, Wilrijk – Robert Holtrust, Essen – Familie Georges (†) Leclair, Kontich – Gabriella Moortgat, Breendonk – A. Steenackers, Antwerpen – Georges Van Eessel, Knokke-Heist.

L. Berndsen-Scholtz, Antwerpen – Walter Bruynseels, Zuid-Afrika – Boudewijn Callens, Wilrijk – Simon Deckers-Cols, Antwerpen – Dree De Vries, Vilvoorde – Jan Engels, Antwerpen – Paul Govaerts, Merksem – Robert Holtrust, Essen – Eliane Leijsen, Deurne – Pascal Mallien, Schilde – Jean Mertens de Wilmars, Antwerpen – Anne Marie Smekens-De Vrieze, Schoten – Paul van den Hove d'Ertsenryck, Zandhoven – Theo Van der Auwera, Westmalle – R. Vertriest, Hove.

Suzanne Arnou, Brasschaat – Paul Arts, Antwerpen – M. Avonts, Hemiksem – L. Baeck, Wilrijk – J. Baerts, Merksem – Walter Baisier, Antwerpen – Lode Bapluë, Brasschaat – André Beckers, Deurne – Bart Belmans, Berchem – Jos Berckmans, Wilrijk – Henry Bergsma, Borgerhout – Gerarda Beukelaer, Zoersel – Georges Blommaert, Aartselaar – Brenders-Janssen, Merksem – Ward Buys, Merksem – Michel Buytaert, Wilrijk – Henri Cant, Deurne – Magda Claesen, Wilrijk – Maria Cools, Antwerpen – Adrien Coppens, Merksem – Walter Corluy, Berchem – Françoise Corluy-Schaffers, Wilrijk – Bruno Cornelis, Itegem – Stefan Croenen, Schilde – Maurice D'Hoore, Zingem – Jozef De Bleser, Merksem – Pierre De Deken, Berchem – Elisabeth De Kaey-De Frenne, Antwerpen – A. De Keersmaecker, Antwerpen – Alfons De Meulder, Merksem – Christel De Meulder, Kontich – J.M. De Meulder, Antwerpen – André De Proft, Aalst – Lucas De Ruysser, Antwerpen – Henri De Sagher, Puurs – Guy Deckers, Berchem – Margriet Dedroog, Merksem – Irene Dewaele, Kapellen – Guy Diercxsens, Hove – Jos Dobbeleers, Antwerpen – W. Dobbeleers-Borghs, Merksem – Familie Driessen-Van Rossum, Antwerpen – Ch. du Bois de Vroylande, Malvoisin (Gedinne) – M. du Bois de Vroylande, Beauvechain – Luk Fabrè, Wilrijk – Luc Fornoville, Berchem – Freddy Franck, Berchem – Maria Geerinck, Boechout – Baudouin Goeminne, 's Gravenwezel – Jean Grobet, Antwerpen – Marc Groetaers, Wilrijk – Jan Gypen, Kontich – Philippe Hernould, Antwerpen – Michel Hertoghe, 's Gravenwezel – P. Horemans, Deurne – Elisa Huysmans, Antwerpen – Imolex, Kontich – Georges Impens-Stoot, Antwerpen – C. Janboers, Boechout – Theodora barones Janssen-Arts, Vosselaar – Wieland Janssens, London (UK) – Frank Judo, Sint-Pieters Woluwe – Louise Kleijn, Antwerpen – Cornelia Laboyrie, Kapellen – Paul Lemmens, Brasschaat – Rosa Lenssens, Berchem – Paul Leysen, Deurne – Familie Lippens-Dobbeleers, Antwerpen – Marcelle Lombaerts-Van den Bril, Boom – Jean Pierre Loos, Edegem – Willy Lucidarme, Nieuwpoort – L.-J. Luyten-Collin, Antwerpen – Bart Makken, Antwerpen – Jozef Marijsse, Merksem – Henriette McIntyre, Antwerpen – André Meeus, Antwerpen – Paul Meulendijks, Deurne – Jan Monballyu-Depraetere, Schoten – Chr. Museum, Berchem – André Myncke, Antwerpen – Willem Nollet, Hove – Miguel Norbert Ubarri, Antwerpen – Hugo Nys, Borsbeek – Paula Onghena, Wilrijk – Johanna Peeters, Deurne – Anna Pelgroms, Boechout – Ria Penders, Brasschaat – Marleen Regnier, Borgerhout – Martha Rombouts, Edegem – Familie Rooms-De Bruyn, Antwerpen – Familie Roth, Antwerpen – Sint-Paulusvrienden, Antwerpen – Gilberte Smets, Antwerpen – Smets & Dens B.V., Berchem – Frans Smits, Antwerpen – M. Snoeijls-Eilerts, Antwerpen – Paula Sönsen, Merksem – Louis Stas-Donvil, 's Gravenwezel – T. Strauven-Destrijcker, Berchem – Wim Strecker, Antwerpen – André Struyf, 's Gravenwezel – Agnes Suykerbuyk, Kapellen – Anna Tireliren, Berchem – Erik van Alsenoy, Beveren – Marc Van Bouwel-Lembrechts, Deurne – L. Van Campenhout, Mechelen – Etienne van Caster, Mortsel – Joseph van Caster-Grade, Antwerpen – Yves van de Werve de Vosselaar, Schilde – Jozef Van de Wiele, Antwerpen – Pieter Van den Bos,

London (UK) – Guido Van Den Sande, Ekeren – Alfons Van Den Wyngaert, Kapellen – Bertha Van der Elst, Merksem – Hilda Van Gool, Antwerpen – Maria Van Heuckelom, Schilde – Simonne Van Heurck, Antwerpen – Ivo Van Hoorebeke, Wilrijk – Fr. Van Horenbeeck, Mortsel – Ann Van Houtte, Antwerpen – Familie Van Impe-Monte, Mortsel – Benoit van Lidth de Jeude, Antwerpen – Familie Van Lier-Winnepenninckx, Antwerpen – Nicole Van Look, Ekeren – Walter Van Thillo, Berchem – Anne Vandenabeele, Borgerhout – Familie Vandenhulle-Ruyts, Antwerpen – Familie Vandeplas-Gasia, Antwerpen – Gilbert Vandeputte, Berchem – Karel Vanderhoecht, Berchem – G. Vanhalme, Harelbeke – Emiel Vanhamme, Mortsel – Ronald Vanoystaeyen, Boechout – Rosalia Vekemans, Lier – Chris Verbeeck, Hove – Madeleine Verhoosel, Antwerpen – Josette Verschaeren, Wilrijk – Antoon Verstrecken, Antwerpen – Marc Wellens, Ekeren – H. Witters, Merksem – Lucas Zaman, Antwerpen – J.J.A.M. Zuure, Diemen (NL) – M.Th. Zuure-LeCat, Diemen (NL).

Gevelbeelden vragen ons aller zorg

Zie ook p. 15

BEDREIGINGEN

- **erosie:** regen, vorst en in de lucht aanwezige afbrekende stoffen;
- **mens:** ongevallen, onoordeelkundige ingrepen of restauraties, verkommering (geen inzicht en respect eigenaar pand), agressie, sloop, ...;
- **verkeer:** omverrijden pijlbeelden, stoten gevelbeelden door vrachtwagens;
- **vogels:** nestbouw met uitwerpselen.

HOE VOORKOMEN?

- **eindlaag** of 'slijtlaag' (verf) als bescherming tegen algemene erosie;
- **luifel**, nis of kast als bescherming tegen neerslag;
- **voorzorgsmaatregelen** bij renovaties, verbouwingen, ...;
- **waakzaamheid** door Voor Kruis en Beeld en omwonenden;
- **sensibilisering** voor het 'kleine erfgoed'.

Info en colofon

Vrienden van de Antwerpse Madonna's ondersteunen 'Voor Kruis en Beeld' vzw, Lange Lozanastraat 92, 1818 Antwerpen, bij de projectrestauraties van Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwebeelden en bijwerk: de Madonna Melkmarkt 22; de console Pieter van Hobokenstraat 24-26, hoek Paradijsstraat en andere uit te voeren werkzaamheden.

- Een financiële ondersteuning is welkom op onze projectrekening : 000-00 00 004-04 van de Koning Boudewijnstichting, Brederodestraat 21, 1000 Brussel met vermelding: "LJ 1870 - Voor Kruis en Beeld - Antwerpen". Financiële aftrekbaarheid wordt u toegekend vanaf 30 euro.

(Drie soorten ondersteuning: 30 euro, 125 euro en 250 euro verhogen onze mogelijkheden tot verfraaiing en het behoud van de beelden, waarvoor dank.)

- Legaten in voordeel van de vereniging zijn steeds welkom; raadpleeg uw notaris.

Website: www.verbeelding.be – E-mail: iha@yucom.be – Lay-out: Wim Strecker

Fotoverantwoording – Alle foto's © Wim Strecker, tenzij anders vermeld.

Klapdorp 40 (stenig materiaal)

Koepoortbrug 3-4 (houten mantel)

Wolstraat 23 (natuursteen)

Oude Beurs 48 (natuursteen)

Groenkerkhofstraat 1 (houten mantel)

Pieter van Hobokenstr. 24 (natuursteen)

Steenhouwersvest 22 (terracotta)

Foto: Geneviève Hardy, december 2007

Melkmarkt 28 (natuursteen?)

Schoytestraat 61 (hout?)

Een console is een (al dan niet versierd) constructief element dat stevig in de muur wordt ingewerkt maar er ook deels uitsteekt, zodat het iets kan schragen, dragen. Bijvoorbeeld een erop geplaatste vrijstaande sculptuur, die met een haak aan de muur wordt verbonden. De console van Klapdorp 40 bezit een L-vormige verankeringswijze, maar andere vormen zijn mogelijk, bijvoorbeeld in wigvorm.